

*Методичний
порадник*

***СТРАТЕГІЇ
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ***

Стратегії критичного мислення

1. «Кубування»

Кубування є методом навчання, що полегшує розглядання різних сторін теми. Це навчальна методика, яка пропонує учням відповісти на 6 запитань різних типів, що стосуються теми. Цей підхід передбачає використання кубика із написаними на кожній грані вказівками щодо напрямку мислення або письма.

Наприклад, можливі такі вказівки на гранях куба:

1. Опиши це (колір, форма, розміри).
2. Порівняй це (на що це схоже? від чого це відрізняється?).
3. Добери асоціації (про що змушує думати? що спадає на думку?).
4. Проаналізуй це (скажіть, яким чином це зроблено? ви це знаєте? ви можете це вигадати?).
5. Як його використати (знайти застосування; яким чином це можна застосувати?).
6. Запропонувати аргументи «за» або «проти» цього (що в ньому доброго чи поганого? займіть певну позицію, використайте повний діапазон аргументів від логічних до безглузвих).

Кубування — це приклад ігрової методики, а також один із методів навчання, що полегшує всебічне розглядання теми. Учні можуть виконувати кубування в парі, потім об'єднатися в групи. Слід провести через кубик слово. Це може бути літературний термін, визначення або якась інша назва. Дуже важливо застосовувати кубування до того, що вже добре відомо учням. Його можна використовувати на стадії актуалізації чи рефлексії.

2. Сенкан — це форма вільного вірша з п'яти рядків, що синтезує інформацію, яку отримали під час вивчення нового матеріалу. Цей вид роботи використовують як інструмент, щоб спонукати учня до розмірковування над темою. Сенкан — це п'ятирядковий неримований вірш із 11-12 слів.

1-й рядок — тема (іменник, який є темою сенкану);

2-й рядок — записують два слова — прикметники, що є означеннями теми;

3-й рядок — дія (3 дієслова), пов'язані з темою;

4-й рядок — фраза з чотирьох слів, що виражає ставлення до теми, висловлюється розуміння теми;

5-й рядок — записують одне слово — іменник, що є синонімом (висновком) до теми.

Формула зі складання сенкану

1. Тема (іменник).
2. Опис (два прикметники).
3. Дія (три дієслова).
4. Ставлення (фраза-чотири слова).
5. Перефразування змісту (одне слово).

Приклади:

Лев	Казка
Сміливий, сильний	Цікава, чарівна
Бігає, володарює, захищає	Веселить, збагачує, вчить
Це цар звірів	Без казки неможливо жити
Мужність	Диво
Їжак	Яблунька
Маленький, колючий	Гілляста, маленька
Ховається, знищує, спить	Росте, квітне, пригоспає
Знищує шкідників	Родить людям смачні яблучка
Лісовичок (Клубочок)	Деревице

«Сенкан» можна використовувати на стадії актуалізації знань, перевірки домашнього завдання, усвідомлення, закріплення, повторення матеріалу. Розвиває в учнів здатність узагальнювати, систематизувати інформацію, схоплювати складні ідеї та оформляти їх коротко. Це вимагає ретельного обмірковування на основі глибокого розуміння матеріалу.

3. «Грунування» («Асоціативний куш»)

Стратегія навчання, що спонукає учнів вільно розмірковувати, відкрито висловлюватися на певну тему. Вона спрямована на стимулювання мислення про зв'язки між окремими поняттями. Для роботи обирають опорне слово чи поняття, словосполучення. Відповідно до нього добирають слова за певними зв'язками. Цю стратегію використовують на етапі актуалізації знань, перевірки домашнього завдання, подавання нового матеріалу, закріплення.

Стратегію можна використовувати для стимулювання мислення тоді, коли тема ще недостатньо вивчена.

Етапи грунування:

- 1) написати центральне слово чи словосполучення;
- 2) записати слова та фрази, що спадають на думку учня з обраної теми;
- 3) коли всі ідеї записані, установити там, де це можливо, зв'язки між поняттями.

Правила, яких слід дотримуватися:

- 1) записувати все, що спадає на думку;
- 2) не зупинятись, доки є час на ідеї;
- 3) встановити якомога більше зв'язків.

Грунування — це різновид роботи з письма, що може стати потужним інструментом для залучення до письма учнів, неохочих писати. Ця стратегія допомагає тому, хто хоче краще зрозуміти самого себе, свої знання, переконання щодо теми. Оскільки грунування є письмовим видом діяльності, воно може пояснити авторові поняття та зв'язки, які він до цього міг не усвідомлювати. Після завершення грунування слід з'ясувати, як учні можуть використати отримані знання у наступній роботі над текстом. Можна скласти «груно» на початку вивчення теми, а потім доповнити його під час закріплення.

4. Читаємо та запитуємо

Запитання — це форма мислення, у якій виражено потребу в інформації. Мислення високого рівня — це вміння ставити питання по суті. Саме з метою розвитку критичного мислення потрібно навчити дітей ставити питання. Учені вважають, що запитання дітей є своєрідною «потаємною лабораторією процесу пізнання».

Мама-Ворона вчила своїх вороненят:

— Бійтесь людину, яка тримає в руках камінець, і не бійтесь людини, яка тримає руки в кишенях.

— А якщо у людини в кишені камінець? — запитало вороненя.

— З тобою все зрозуміло, — сказала Ворона. — Тебе більше не потрібно вчити.

Типи запитань:

1. Ознайомлювальні, мета яких — отримати нову інформацію. (*Що це? Навіщо це?*)

2. Контрольні — для перевірки знань своїх і чужих. (*Що? Коли? Де?*)

3. Навідні на розв'язання проблеми запитання, що допомагають знайти сильну ідею чи зрозуміти ситуацію. Їх ще можна назвати «сократівськими». (*Назвіть складові задачі. Що відомо про...? Що потрібно визначити, знайти, розв'язати...? Що слід зробити спочатку, а що — потім?*)

4. Проблемні та розвивальні запитання, що спонукають до мислення і розуміння. (*Порівняйте... Поясніть... Зіставте... Чим відрізняється...? Що спільного...? Як працює...? Чому такі наслідки...? Якими є дії...?*)

5. Критичні, що мають на меті оцінити і виявити недоліки.

6. Провокаційні, мета яких: виробити у дітей пильність, критичне ставлення та сумнів. (*Навіщо мити руки, якщо вони знову забрудняться?*)

7. Запитання на самовизначення, запитання з рефлексії. Мета цих запитань: усвідомити створену ситуацію; самоаналіз. (*Що я хочу? Що мені потрібно? Для кого я це роблю?*)

8. Мудрі запитання. Розумна людина відрізняється від мудрої тим, що розумна знає, як розв'язати проблему, а мудра знає, як не мати проблем. (*Навіщо це я роблю? З якою метою? Кому це вигідно? У чому я припустився помилки? Що не передбачив? Чого навчила мене моя помилка? Хто я такий? Що мені потрібно?*)

9. Безглузді запитання. (*Класичний приклад. Вирішили звірі будувати міст через річку. Тривалий час обговорювали всі проблеми будівництва. Лев підсумовує: «Запитання є?». Осел запитує: «А як будемо будувати міст — уздовж чи впоперек річки?»*)

10. Запитання, що прогнозують на виявлення наслідків. (*Що буде, якщо...? А що було б, якби...?*)

У класі варто організувати бібліотечку, у якій міститиметься різноманітна довідкова література. Кожне запитання дитини — це можливість навчити її самостійно знаходити відповідь, займатися пошуком у словниках та енциклопедіях, допомогти їй зацікавитися процесом самостійного набуття знань і проведення досліджень.

Систематику запитань розробив також відомий американський психолог і педагог Бенджамін Блум за рівнями пізнавальної діяльності (знання, розуміння, аналіз, синтез, застосування, оцінювання).

Цю систематику було названо «Ромашка запитань», або «Ромашка Блума» — квітка з шести пелюсток — шість типів запитань.

Прості (буквальні) запитання — запитання, відповідаючи на які, потрібно назвати деякі факти, згадати і видати інформацію. Їх часто використовують при традиційних формах контролю. Вони, зазвичай, розраховані на механічне пригадування, учневі достатньо мати знання обмеженого фрагменту певної сфери знань, щоб успішно відповісти. Відповідь на таке запитання легко знайти в тексті. Вона полягає лише у відтворенні того, що було повідомлено.

Уточнювальні запитання. Цей тип запитань, що, зазвичай, позбавлені «пізнавального ядра». Учні з першого разу приймають план дій, перепитують, уточнюють, не розуміють смислу діяльності тощо. (Чи так це? А так можна? Як потрібно?) Свідчать про реакцію учнів на незнайому для них обстановку, нову для них діяльність. Часто починаються зі слів: «Отже, ти говориш, що...?», «Якщо я правильно зрозумів, то...?», «Я можу помилитися, але, здається...», що надають людині можливість зворотного зв'язку щодо сказаного. Іноді їх ставлять, щоб отримати інформацію, відсутню у повідомленні.

Інтерпретаційні (пояснювальні) запитання. Вони часто починаються зі слова «Чому?». Запитання на витлумачення розраховані на пошук зв'язків між ідеями, фактами, визначеннями та цінностями.

Орієнтовні запитання на витлумачення: «Чому, на вашу думку...?» Або: «У чому, по-вашому, причина того, що...?» «Як птахи знають, чому потрібно відлітати в теплі краї?», «Чому на асфальті не росте трава?»

Творчі запитання. Якщо в запитанні є частка «б», елемент умовності, прогнозу, то ми називаємо його творчим. «Що змінилося б у світі, якби зникли метелики?». Ці запитання заохочують до створення нових сценаріїв, наприклад: «Що могли б, на вашу думку, зробити ці двоє персонажів?» Або: «Яким міг би бути інший шлях долання труднощів, що нас спіткали?», «Як працює трактор?», «Звідки взялась електрика?»

Оцінювальні запитання. Запитання на оцінку — вимагають від учня вироблення суджень на зразок: добре чи погано, правильно чи неправильно, згідно з визначеними учнями стандартами. Подібні запитання пропонують інтегрувати нову інформацію до особистої системи переконань і виробити відповідні судження. Це передбачає складні процеси розуміння та інтеграції, що надають процесу навчання особистісного характеру, а учневі — можливість висловити власні думки та принципи. Також ці запитання передбачають винесення оцінки якості набутої інформації або в окремих випадках власної поведінки щодо нової інформації. Запитання може стосуватися, наприклад, поведінки персонажів у творі: «Правий чи не правий був герой, учинивши так?», «Герой був справедливим чи ні стосовно інших осіб у творі?»

Практичні запитання. Якщо запитання спрямоване на встановлення взаємозв'язку між теорією і практикою, ми називаємо його практичним. «А як би ви повелися на місці героя?» Запитання на застосування знань, що існують,— дають учням можливість розв'язувати або далі досліджувати логічні задачі, що містяться в текстах для читання або під час навчання.

Дітям подобається записувати запитання на пелюстках ромашки. Ставлячи учням не прості запитання, учитель демонструє повагу до їх мислення. Учні починають розуміти, що опанування фактичних знань є лише одним із видів навчання, що вони мусять інтегрувати, аналізувати та використовувати інформацію в міру її цінності. Учні також поступово починають розуміти, що знання — це не лише те, що написано у книзі чи вимовлене вчителем.

Цікаві та ефективні ігри

Пошук цікавих запитань. Після ознайомлення учнів з темою, що вони вивчатимуть на уроці, учитель може запропонувати їм записати на дошці запитання, на які вони хотіли б знайти відповідь. Учні визначають найцікавіші запитання.

Саме вони стають основою вивчення нового матеріалу на уроці. Як варіант цього методу можна обрати ситуацію, коли всі запитання, що виникли в учнів, залишаються на дошці, а наприкінці уроку учні на них відповідають.

Конкурс на краще проблемне запитання уроку. Учитель пропонує учням після ознайомлення з темою уроку скласти запитання, які запише на дошці. Під час голосування залишається те запитання, за яке проголосувала більшість учнів. Це питання і стає основою вивчення нового матеріалу.

Атака на вчителя. Після вивчення нового матеріалу вчитель оголошує учням, що зараз вони поміняються місцями, тобто учні ставитимуть запитання, а вчитель відповідатиме на них. Висувається умова — вчитель відповідатиме тільки на розумні й цікаві запитання. Ця умова стимулює учнів складати запитання проблемного характеру.

Запитання до автора. Ця стратегія передбачає організацію процесу читання тексту як розмову з автором. Вона дає можливість учням у процесі читання ставити запитання авторіві, глибше розуміти текст, бути активними в процесі читання. Перед тим, як організувати діяльність, учителяві потрібно прочитати текст, виділити ідеї, спланувати зупинки, скласти свої запитання на той випадок, якщо учні не зможуть цього зробити.

Орієнтовні запитання авторіві:

— Що він прагне цим сказати?

— Якими засобами розкриває характер героїв?

Без сумніву, усі види запитань є важливими та корисними, адже сприяють мисленню, навчальному досвіду. Кожний тип запитань розрахований на певний тип мислення, сприяє формуванню певних уявлень, які, у свою чергу, сприяють глибшому розумінню. Мета провести учнів за допомогою запитань від найпростішого рівня мислення до найскладнішого; навчити їх найефективніше використовувати свої знання та ідеї.

Можна подумати, що таке опитування є адекватним лише стосовно старших і найбільш розвинених учнів. Це не так. Самі запитань не розраховані на якийсь певний етап розвитку. Лише за відповідями дітей можна визначити їхні вікові характеристики. Дошкільнята можуть і будуть відповідати на кожний з описаних типів запитань. Їхні відповіді відрізнятимуться за рівнем, і кожний з них на своєму рівні розвитку здатен знайти адекватні відповіді на всі типи запитань. Діти всіх вікових категорій постійно ставлять подібні запитання одне одному. їм подобається запитувати та відповідати на такі запитання, але в них бракує можливості робити це на заняттях у класі.

5. Збережіть останнє слово за мною

Методика стимулює міркування та роздуми після прочитаного тексту. Учень, який розпочинав обговорення твору чи описаної у тексті події, учинок, передає естафету іншому. Після обговорення слово повертається до того, хто розпочинав. Таким чином, він отримує право підбити своєрідний підсумок, погодившись з тим, що говорили інші, чи заперечити, доводячи свою думку.

6. «Діаграма (кола) Венна»

Діаграма Венна будується на двох або більше великих колах, що частково накладаються одне на одного так, що посередині утворюється спільний простір. Інформацію, що стосується кожної проблеми, фіксують в окремому колі, а в спільну частину записують інформацію, що стосується всіх виділених складових. Цю стратегію можна використовувати на етапі перевірки домашнього завдання, усвідомленні змісту та закріплення. Варто пам'ятати, що важливим етапом роботи є синтез: пошук спільної площини для всіх виділених учителем кіл.

Після двохвилинної самотійної роботи груп учитель слід надати кожній групі слово для коментарів або створити у класній кімнаті «галерею», прикріпивши створені групові діаграми на стінах з їх подальшим оглядом. Застосування цього виду роботи допомагає учням глибше зрозуміти зміст виучуваного матеріалу, суть поняття знайти першопричини подій, проаналізувавши факти.

7. Порушена послідовність

Форма роботи спрямована на перевірку знання учнями художнього твору.

Учитель виписує важливі, на його думку, фрагменти тексту на окремих картках. Кількість карток залежить від обсягу тексту, знання якого перевіряє вчитель. Учні пропонують відтворити текст із запропонованих частин якомога ближче до авторського варіанту.

Стратегія є доволі ефективною для перевірки домашнього завдання, її можна застосовувати на уроках перевірки рівня компетентності школярів.

Учням пропонують кілька речень з тексту, записаних у порушеній послідовності. Вони об'єднуються в групи. Кожна група повинна запропонувати свою послідовність поданих речень. Результат фіксують на дошці або окремих аркушах паперу.

Учні читають текст і перевіряють, а згодом обговорюють.

8. Кероване читання або читання з передбаченням

Після ознайомлення з назвою тексту, його автором перед читанням учитель ставить учням запитання, що дають змогу зробити припущення, про що саме буде текст (учні можуть висловлюватися, працюючи у парах чи групах). Текст розподіляють на частини, надалі учні читатимуть його частинами. Зупинитися бажано на найцікавіших місцях, щоб створити таємничу ситуацію очікування. Після читання це передбачення аналізують.

Можна читати текст і заповнювати таблицю. Учні вчать розуміти текст, робити припущення, міркувати над змістом, порівнювати та оцінювати. На дошці креслять таблицю і заповнюють її під час читання. Прочитавши заголовок, учні роблять перше припущення, а вчитель записує його в таблицю. Далі читають першу частину тексту, відповідають на запитання: «Що відбулося?». Згодом обговорюють, які саме припущення були правильними (за потреби зачитують докази з тексту).

Орієнтовні передбачення:

- за прислів'ями;
- за загадками;
- за малюнком;
- за ключовими словами;
- за назвою твору.

Дуже цікаво працювати за методом «читання з передбаченням». Свої передбачення учні можуть фіксувати у спеціальній таблиці. Після цього читають наступну частину тексту та перевіряють передбачення (справдилися чи не справдилися очікування). Цей вид роботи подобається учням, адже читати текст із передбаченням значно цікавіше. Діти почуваються співавторами, творцями, адже беруть активну участь у процесі навчання. Зміст прочитаного тексту глибше сприймається й довше зберігається в пам'яті.

9. Кутки

Учитель пропонує учням зайняти певну позицію стосовно того матеріалу, що вивчається. Обравши позицію, учень фіксує на папері докази на її користь. Після завершення цього етапу формуються групи прихильників обраної думки.

Під час спільної роботи учні добирають переконливі аргументи на її захист. Від кожної групи виступає спікер. Зрештою кожен учень записує в зошит усі точки зору й основні аргументи, робить власний висновок щодо остаточного погляду на проблему.

Стратегія спрямована на формування вмінь прислухатися до того, що говорять інші, формувати точку зору й відстоювати її. Для роботи вчитель добирає відкрите запитання. Учні пропонують записати у таблицю по три аргументи на підтвердження чи заперечення тези, що міститься в запитанні. Цей вид організації навчального процесу може використовувати вчитель для проведення уроків-дискусій, для роботи над аналізом художніх творів.

10. Рюкзак

Метод етапу рефлексії дає можливість залучити кожного учня до роботи на цьому етапі, зокрема кожен учень стисло записує на папері відповідь на запитання: «Які з тих знань і умінь, що отримано на уроці, він візьме із собою для використання на інших уроках, для виконання домашнього завдання?». Аркуші із відповідями складають у рюкзак (уявний чи справжній). Вибірково ознайомлюються із ними.

Метод дає можливість:

- виділити головне, визначити важливість матеріалу;
- вносить в урок елемент гри;
- дає можливість залучити до роботи всіх учнів;
- надає вчителю інформацію про кожного учня, про методи роботи, що сподобались їм;
- створює основу для проведення мотивації на наступних уроках.

11. Сюрприз

Цей метод можна використовувати на етапі рефлексії, що дає можливість швидко та цікаво його провести. До початку уроку вчитель готує картки, що стисло ілюструють матеріал уроку і потребують коментарів: розпізнавання формул, заповнення пропусків у словах тощо. Картки поміщають у яскраву «чарівну скриньку». Під час підбиття підсумків учні дістають зі скриньки картку і розв'язують завдання. Метод використовують для опрацювання результатів уроку, на якому були використано комплексні знання (наприклад, застосовували декілька способів розв'язання задачі, формул чи правил). Завдяки цьому методу вчитель плавно переходить до коментування домашнього завдання, він надає вчителю та учням інформацію про необхідність коригування знань.

12. «Мозковий штурм»

Цікавим, з погляду вільного висловлення думок, є прийом «мозковий штурм». 1937 року його розробив Л. Осборн.

Прийом допомагає знаходити нові рішення, учить застосовувати здобуті знання на практиці. Доречно використовувати для збирання найбільшої кількості ідей, фактів під час роботи в парах, групах або фронтально.

Під час «мозкового штурму» учні можуть висловлювати будь-які думки з приводу запропонованої теми. Учитель заготовує всі висловлення учнів, навіть найабсурдніші. Жодна ідея не може бути поганою. Цей прийом активізує роботу дітей, допомагає їм розкритися, порівняти різноманітні думки і знайти багато нового та цікавого. У безперервному пошуку народжується істина, нові думки породжують нові відкриття.

13. «Знаємо — хочемо дізнатися — дізналися»

Метод можна використати для того, щоб структурувати цілий урок. У процесі роботи спочатку вчитель просить подумати учнів над тим, що їм відомо з теми цього уроку, поставити запитання з цієї теми та знайти відповіді на них. Теорія навчання наголошує, що активне навчання краще, ніж пасивне. Учні вчать краще, якщо вони:

- пригадують відоме;
- ставлять запитання;
- підтверджують свої нові знання.

Учитель креслить таблицю на дошці чи на великому аркуші паперу. Просить учнів назвати те, що їм відомо з цієї теми. Записує їхні ідеї в стовпчик «Що відомо?». Просить учнів поставити запитання з цієї теми. Спочатку вони можуть проаналізувати вже відоме та відзначити, де їхні знання є неповними. Учитель записує їхні запитання до таблиці у стовпчик «Про що хочемо дізнатися?». За потреби, додає кілька власних запитань. Далі учням необхідно прочитати текст, прослухати розповідь учителя, щось вивчити або виконати певне дослідження. Учнім слід нагадувати, щоб шукали відповіді на власні запитання та відзначали всі нові ідеї, на які не очікували.

Учні повідомляють про те, що вони дізналися з тексту. Спочатку вони називають відповіді, що знайшли на свої запитання у підручнику, а потім — усі цікаві або важливі ідеї, що виявили. Учитель записує це до таблиці в стовпчик «Про що дізналися?» (наприклад, О. Копиленко «Кріт-неборака»).

Що відомо?	Про що хочемо дізнатися?	Про що дізналися?
1. Сліпий. Дика тварина. 2. Має гарну шубу. 3. Над землею нагортає купи землі. 4. Живе під землею	1. Чим харчується? 2. Як зимує? 3. Яку приносить користь?	1. Риє підземні ходи. 2. Має сильні передні лапи, міцні м'язи на шиї. 3. Ласує жуками, личинками, черв'яками

14. Стратегія «Перемішайтеся — замріть — об'єднайтеся у пари»

Ця стратегія допомагає вчителю залучити до обговорення чи навчання всіх учнів класу. Вона дає можливість кожному учневі висловити свою думку, поділитися з однокласниками своїми знаннями, повчити одне одного.

Учитель дає завдання, учні вільно ходять класом, почувши команду вчителя: «Розійдіться!». Потім учитель просить учнів зупинитися, об'єднатися в пари, обговорити разом проблему. «Чи замислювалися ви над тим, що таке совість?». Учитель командує: «Розійдіться!» — учні починають рухатися класом. Учитель командує: «Замріть!» — діти тиснуть руку тому, хто стоїть найближче до них, об'єднуються з цим учнем у пару і діляться думками. За 30 с учитель знову подає сигнал, діти проводять обговорення в нових парах. За цією стратегією учні можуть обговорювати та складати план розв'язання задачі на уроці математики.

15. Круговий огляд

Цей вид діяльності також спрямований на розвиток умінь міркувати над проблемою, обговорювати її, ухвалювати спільне рішення. «Круговий огляд» передбачає рух учнів класною кімнатою. Учні класу об'єднуються у 5-6 груп (по 4 учнів у кожній). Учитель заздалегідь готує плакати із запитаннями з вивченої теми та прикріплює їх на стінах класу (скільки груп — стільки й плакатів). Кожна група отримує маркер певного кольору й обирає будь-який плакат із запитанням. Протягом однієї хвилини кожна група відповідає письмово на своє запитання, після чого за напрямком руху годинникової стрілки групи змінюють своє розташування та переходять до нового плакату із запитанням. Тепер завдання кожної групи полягає в тому, щоби проаналізувати відповідь попередньої групи, доповнити, її чи виправити помилки, якщо такі є. Робота триває, доки всі групи не повернуться на свої місця, обійшовши повне коло. Переваги цього прийому в тому, що діти можуть дати вичерпні відповіді на поставлені запитання, водночас вільно спілкуючись і доповнюючи одне одного. Учитель легко може оцінити відповіді груп, переглянувши записи та звернувши увагу на їх кольори.

16. Методика «Взаємне навчання»

Учні виступають у ролі вчителя і керують процесом навчання. Можуть працювати у групах або парах. Текст читають частинами, виконують п'ять основних завдань (учень - «учитель» пропонує однокласникам):

- зробити висновок з прочитаного;
- поставити 2-3 запитання і вислухати відповіді на них;
- пояснити незрозуміле;
- скласти передбачення до наступної частини;
- прочитати наступну частину.

Стратегія дає можливість вчителю організувати самостійну групову роботу учнів, сформувати в них навички розуміння тексту й застосування отриманих знань. Учні, навчаючи інших, учаться самі, удосконалюють навички читання, узагальнення, відповідають на запитання своїх партнерів по роботі. Учитель має об'єднати учнів у групи по четверо, докладно пояснити, що вони по черзі виконуватимуть роль учителя, який повинен прочитати текст, стисло підсумувати, поставити запитання, зробити припущення, про що йтиметься у наступному абзаці. Далі групи працюють самостійно, але після кожного етапу необхідно надати можливість одній з груп презентувати свою роботу. Стратегія складна для впровадження і потребує багато часу, але навички, що вона формує, варті того. Практика свідчить, що вже після декількох занять учні навчаються працювати з текстом самостійно.

17. Метод різнокольорових капелюхів Едварда де Боно, або «Шість капелюхів, що мислять»

Цей метод у нашій практиці заснований на методі, що розробив французький психолог Едвард де Боно. Метод навчає думати у різні способи, по-різному оцінювати ситуацію, прогнозувати події. Пропонуємо вашій увазі легенду, що є його основою.

ЛЕГЕНДА ПРО СТАРОГО МАЙСТРА

Жив-був старий мудрий Майстер. З усіх земних багатств був у нього тільки кольоровий фетр. Але мав він золоті руки і мудру душу, тому дарував людям більше, ніж головні убори — капелюшки, кепки, чепчики. Радісними і натхненними виходили з майстерні люди, забираючи своє замовлення. Чи слід говорити про те, як славився Майстер, як дякували йому люди за чудові капелюхи, у яких був прихований великий секрет великого Майстра.

Минали роки і настав час, коли відійшов у небуття старий Майстер, залишивши шістьом синам майстерню, клаптики кольорового фетру і шість різнокольорових капелюхів: білий, чорний, червоний, зелений, жовтий і синій.

«Мабуть, це і є те незвичайне замовлення, над яким останнім часом так самовіддано працював батько, — вирішили сини Майстра. — Отже, незабаром має з'явитися і замовник, який щедро розрахується з нами за батьківську роботу. Ми поділимо зароблені гроші й зможемо мандрувати з ними світом». Але скільки не чекали сини на прихід таємного замовника, так і не дочекалися. Робити нічого, треба ділити батьківську спадщину — розбирати капелюхи і вирушати в різні куточки світу.

«Я візьму собі капелюх білого кольору, — сказав перший син. — Він такий витончений, чарівний і прекрасний, я в ньому хизуватимуся на балах та прийомах. Саме цей капелюх свідчитиме про моє «непросте» походження. Чи велика честь бути сином простого кравця?!» Володар білого капелюха став славетною людиною. Він здобув повагу людей своєю відданістю справі. Факти і цифри подій були для нього найважливішими. Але якимось холодом віяло від цієї

людини, здавалося, що емоції та почуття вона втратила назавжди. Пречудова машина, а не жива людина ходила землею.

«А я оберу чорний капелюх,— промовив другий син.— І він не менш витончений, ніж білий, адже має багатий вигляд, пасує до будь-якого вбрання та подій, у ньому я буду суворим і витонченим водно час». Господар чорного капелюха раптом усе, що відбувалося, почав бачити в чорному забарвленні. Усе піддавав сумніву й критиці, на сонці шукав плями, у людині — її тінь, а на світанку бачив неминучий захід. Часто ця риса рятувала його від поразки й краху в справах і починаннях, але саме вона позбавила його радості, від сонячного ранку і співу пташок, зустрічі з людьми та природою, і, найголовніше, від власних думок і вчинків. І це, звісно ж, відбулося на його характері. Завжди похмурим і незадоволеним став господар чорного капелюха.

«Нехай моїм капелюхом стане червоний,— вигукнув третій.— Як я мріяв завжди виділятися з натовпу, як я хотів бути в центрі уваги, щоби мною милувалися й захоплювалися жінки. А в цьому капелюсі я виглядатиму блискуче!» Володар червоного капелюха віднині полонили емоції. Радість і смуток, туга та здивування, страх і гнів, задоволення та розпач володіли його душею. «Яка безпосередня, щира і жвава людина!» — захоплювалися люди під час зустрічі з ним. «Неначе мала дитина, яка живе швидкоплинністю почуттів»,— говорили про нього інші. Як людина чутлива, він страждав і радів, любив і ненавидів, захоплювався і співчував. Але часто не міг розпізнати свої емоції та почуття, з'ясувати їх причини і джерела, не знав, як їх проявити, і тим паче не міг ними керувати. Найдивніше, що не тільки навколишній світ залишався для нього загадкою, часто він не міг зрозуміти і самого себе. Такий загадковий і дивовижний, він приваблював жінок та друзів, але вони через деякий час розчаровувалися в ньому, оскільки не знайшли в цій людині надійності й вірності.

«Що ж, я обираю собі жовтий капелюх,— промовив четвертий.— Жовтий колір — колір Сонця, радості й багатства, а це мені так необхідно! Можливо, володіючи жовтим капелюхом, я зможу стати щасливим? Хто знає!» Людина в жовтому капелюсі раділа Сонцю, кожному дню, що розпочинався, відкрито йшла назустріч пригодам і відкриттям. Ніщо не лякало її, не зупиняло, адже попереду тільки світло, добро і теплота людських рук. Ця свята віра і наївність не одноразово підводили його, але ніщо не могло засмутити цього оптиміста. У звичайному камені він бачив коштовні кристали, у росинці — сонячну веселку, а в повсякденності — дива.

«Мрійник, романтик, недотепа»,— говорили про нього одні. «Надзвичайно багатій душі людина,— зауважували інші.— Хто ж він — багатир чи бідняк — вирішувати не нам».

«Зелений капелюх нагадає мені весняні луки і літнє поле, широке і безкрає, що дарує можливість відчутти політ. Безліч разів я літав у снах над зеленою прекрасною землею, мабуть, зелений капелюх допоможе здійснитися моїй мрії»,— загадково промовив п'ятий син. Так володар зеленого капелюха опинився в казковому світі творчості. Усе, що він бачив, чув, відчував, перетворювалося на поезію та музику, картини та скульптури, романи, оповідання, п'єси для театру і кіно. Його талантом захоплювалися люди, знаходили в його працях відповіді на свої запитання. Як часто, живучи у світі своїх творів, виявлявся він беззахисним перед суворою дійсністю, непристосованим до життя в реальному світі.

«Мені залишився синій капелюх — і я дуже радий цьому. Синій колір — колір очей мого батька, безкраїх морських та небесних просторів. Пізнати їх глибину та височінь — ось моє призначення. Чи вистачить на все задумане сил, рішучості та часу?» — замислився шостий із синів Майстра. Володар синього капелюха став одвічним пілігримом та філософом. Він ішов тільки йому відомими шляхами, орієнтувався на тільки йому зрозумілі знаки та символи, не відступаючи від мети, не поспішаючи, але й не зупиняючись. Озираючись довкола, він обирав лише те, що важливе в даний момент для досягнення поставленої мети. Саме ці якості давали йому змогу спуститися на морське дно і піднятися в небо.

«Щаслива людина — досягла чого хотіла»,— говорили одні. «А чи зможе він поділитися своїми відкриттями, знахідками, думками і почуттями з іншими, щоб надихати їх жагою відкриття, творіння та перемоги?» — запитували інші. Настав той день, коли брати знову зібралися під дахом батьківської майстерні. Безліч зимових вечорів провели вони за дивовижними розповідями про свої мандрівки, зустрічі. Дивувалися брати тим змінам, що відбулися з ними. І тільки тепер почали розуміти, яке багатство залишив їм у спадщину батько. І захотілося кожному з них відчутти на собі долю іншого, щоб стати толерантним і критично мислити, щоб уміти бачити позитивні елементи, навчитися творити і невідступно йти до поставленої мети.

Е. Боно пропонує використовувати для розумових операцій не капелюхи — символи соціальних ролей, а кольорові капелюхи, кожний з яких має певні психологічні характеристики і символізує певний тип мислення.

Білий капелюх символізує нейтральну інформацію (виділення фактів, цифр, відомостей). Учень, міркуючи з білим капелюхом на голові, пригадає особисті знання і вміння, намагається визначити, якої інформації бракує, які має прогалини в знаннях, окреслює джерела, де можна знайти і доповнити потрібну інформацію, користуючись словниками, картами, таблицями, схемами, документами тощо.

Червоний капелюх — це формування свого ставлення до подій та їх учасників (емоції, почуття, визначення здібностей, на розвиток яких вплинула ситуація, що розглядається). Це дозвіл відкрито виявити свої відчуття, емоції.

Чорний капелюх — це вказівка на негативні сторони, безпеку, помилки. Учень, міркуючи з чорним капелюхом на голові, піклується про істину, правдоподібність, критично оцінює: «Чи це правильно? Які проблеми і небезпеки можуть виникнути?»

Жовтий капелюх — це простеження позитивних сторін явища, переваг та досягнень. Мета мислення під жовтим капелюхом: довести здійснення ідеї. Це оптимістичні, позитивні сторони, уміння побачити добре в будь-якій ситуації.

Зелений капелюх — це творчість, пропозиції, ідеї, можливі альтернативи. Достатньо просто висунути ідею для подальшого розглядання, не обгрунтовуючи її логічно. Мета зеленого капелюха: розширити діапазон можливих варіантів, активізувати мислення.

Синій капелюх — контроль над розумовим процесом, підбиття підсумків, висловлення спостережень та коментарів. Це значущість ситуації, життєвий урок, що з неї випливає.

Учитель заздалегідь дає учням завдання повторити міри величин, опрацювати в додатковій літературі (енциклопедія, довідники та ін.) відомості про одиниці їх вимірювання в різних країнах та в давнину. Перед уроком учні попередньо

обирають, у групі якого кольору працюватимуть. Вони розміщуються у групах за кольором, надягають «капелюхи». Учитель повідомляє тему уроку. З кожної групи виходять по одному учневі, беруть своє запитання, на яке необхідно дати відповідь, міркуючи залежно від кольору капелюха. Відбувається обговорення питань у групах (побудова відповіді, визначення того, хто робитиме доповідь).

Орієнтовні завдання під час узагальнення мір довжини *Білі капелюхи*. Розповісти, які одиниці вимірювання довжини вам відомі. Які одиниці вимірювання довжини існували в давнину, які існують у різних країнах сьогодні?

Червоні капелюхи. Які одиниці вимірювання довжини в життєвій практиці використовують частіше, а які — рідше? Чому?

Жовті капелюхи. Чи виграло людство, створивши різноманітні одиниці вимірювання довжини? Доведіть свою думку.

Зелені капелюхи. Спробуйте пояснити, що вимірювали у давнину верстою, вершком, п'яддю, ліктем, футом?

Чорні капелюхи. Назвіть загальні одиниці вимірювання довжини. Чому зникли стародавні одиниці вимірювання? *Сині капелюхи*. Зробіть висновки з цієї теми.

18. Проведення дискусій і дебатів

Досить актуальними на сьогодні методами формування критичного мислення є різні види дискусій і дебатів. Учень має вміння дискутувати, брати участь у дебатах, щоб уникнути нав'язування чужої думки. Із метою створення сприятливих умов для дискусій, у процесі яких відбувається розвиток критичного мислення, на обговорення слід виносити питання суперечливого характеру.

Вимоги до питання для дискусій:

- інформація, якої стосується диспут, повинна відповідати рівню знань, отриманих учнями на уроках;
- мають бути практичними і вимагати продуктивного рівня мислення;
- повинні містити проблемність, тобто не мати заздалегідь з'ясованих правил рішення, наприклад: «Чому теплий одяг може вберегти від теплового удару в спекотну погоду?».

Для того щоб дискусія була відвертою й демократичною, необхідно створити в класі атмосферу довіри та взаємоповаги. *Правила ведення дискусій:*

- висловлюватися слід почергово;
- не можна перебивати того, хто говорить;
- критикувати слід ідеї, а не осіб, які їх висловлюють;
- необхідно поважати всі висловлені думки (позиції);
- сміятися можна лише над жартами;
- не можна змінювати тему дискусії;
- потрібно заохочувати до участі в дискусії інших.

19. Семінар читачів

Вид діяльності, що реалізує принцип особистісного читання й сприйняття творів учнями. Він містить чотири основних видів діяльності: міні-урок, читання, читацький діалог та відгуки.

Алгоритм роботи за стратегією

1. Проведення міні-уроку.
2. Читання мовчки впродовж 15-30 хв. раніше дібраних текстів чи їх фрагментів.
3. Проведення читацького діалогу (3-5 хв.).
4. Оформлення відгуків на прочитаний текст.

Розрізняють два основні типи міні-уроку:

- процедурні;
- літературні.

На процедурних учитель пояснює, що і яким чином буде проводитися в класі. Літературні міні-уроки стосуються різних елементів тексту та процесу читання. На них ідеться про авторів, техніку творчості та виразного читання.

Тривалість міні-уроку — 10-15 хв.

Кращим способом підтримання активного читання є забезпечення безперервного читання мовчки. Під час цього процесу відбувається читацький діалог «учитель — учень». Цей діалог завжди стосується матеріалу, що читає учень, а також висловленої ним реакції на прочитане. Тривалість читацького діалогу — 3-5 хв.

Протягом уроку вчитель може поспілкуватися з чотирма-шістьма учнями. Діалог здійснюється не заради оцінювання, не для контролю, а як діалог між двома читачами про прочитане, коли учень говорить не менше, ніж учитель. Читацький діалог проводять на місці, де працює учень, коли вчитель підходить до нього, щоб поспілкуватися, або за столом учителя чи в іншому місці класу, куди підходить учень. Відгуки на прочитане, на думку авторів проекту програми ЧПКМ, є частиною процесу читання. Саме вона формує вдумливого читача. Є багато різних способів (наприклад, традиційні звіти, дискусії, письмові роботи), якими учні можуть відгукуватися на прочитане.

20. Читання в парах — узагальнення в парах

Цей метод доречно використовувати на етапі вторинного (після вчителя) ознайомлення учнів з текстом. Учні читають та обговорюють текст у парах. Спочатку частину тексту читає один учень, а другий ставить йому запитання або переказує прочитаний текст. Потім вони міняються ролями. Потім учитель пропонує учням поставити запитання до всіх учнів.

Орієнтовні запитання для стимулювати мислення учнів:

- На які питання ми не знайшли відповіді у тексті?
- Чи не застаріла вже ця інформація?
- З якими висловами автора ви не погоджуєтесь?

21. Джигсоу

- 1) Стратегія спрямована на формування вмінь спільно досягати результату, якщо окремо успіху досягти складно.
- 2) Учитель добирає матеріал, з яким працюватимуть учні, ділить його на частини.

- 3) На початку уроку учні об'єднуються в групи. Кількість учнів у групі відповідає кількості частин, на які поділено фактичний матеріал. Ці групи називають домашніми.
- 4) Члени домашніх груп перерозподіляються (принцип довільний), об'єднуються у нові експертні групи.
- 5) Кожна експертна група отримує для опрацювання одну частину підготовленого вчителем тексту.
- 6) За відведений час учні експертної групи ознайомлюються з текстом, опрацьовують його, готують по три контрольні запитання щодо його засвоєння.
- 7) Учні експертних груп повертаються у свої первинні групи з підготовленим матеріалом.
- 8) По черзі кожний член експертної групи навчає інших інформації, якої навчився у вторинній групі, перевіряючи рівень її засвоєння контрольними запитаннями.
- 9) Після завершення роботи вчитель підбиває підсумок, надаючи можливість кожній групі презентувати отримані знання.

Учителю необхідно підготувати навчальний матеріал, розподіливши його на частини. Він об'єднує учнів у 3—5 домашніх груп, які вивчають матеріал на рівні достатньому для обміну цією інформацією з іншими. Потім створює експертні групи. Кожен у цій групі буде «вчителем» і «учнем». Члени групи мають вислухати всіх представників «домашніх» груп і проаналізувати вивчений матеріал, а для цього вчитель заздалегідь готує картки.

Коли підбито підсумок, вчитель повертає дітей у свої домашні групи для того, щоб вони поділилися новою інформацією, яку їм надали учасники інших груп.

Цю методику корисно використовувати на уроках української мови. Так, у 3-му класі під час вивчення теми «Будова слова» вчитель об'єднує дітей у 5 домашніх груп і проводить з ними інструктування: називає сторінки з підручника та довідника, з яких діти можуть дістати необхідну інформацію.

1-ша група («червоні») — про основу слова; *2-га група* («сині») — про префікс; *3-тя група* («зелені») — про корінь; *4-та група* («жовті») — про суфікс; *5-та група* («білі») — про закінчення.

Удома кожна дитина опрацьовує теоретичний матеріал і виконує вправи, зазначені вчителем. Потім він об'єднує дітей в експертні групи — усі «червоні», «сині», «зелені», «білі», «жовті» сідають за свій стіл і працюють за картками із завданнями: так «білі» вчать знаходити у слова закінчення, складають пам'ятку «Як знайти в слові закінчення». Потім діти, повертаючись у домашні групи, діляться інформацією, яку вони здобули в експертних групах, і виконують завдання, запропоноване вчителем на картках.

Вивчаючи тему «Іменник» в 3-му класі, вчитель об'єднує дітей у 5 домашніх груп:

1-ша група — істоти, неістоти; *2-га група* — власні, загальні іменники; *3-тя група* — іменники чоловічого роду; *4-та група* — іменники жіночого роду; *5-та група* — іменники середнього роду.

Ця стратегія належить до модельних і розрахована на цілий або спарений урок. Вона є видом групової діяльності й може бути застосована на уроках майже всіх типів. Час, відведений для роботи в експертній групі, залежить від обсягу та складності матеріалу, з яким працюють школярі. Контрольні запитання учні розробляють разом, і вони є спільними для всіх членів групи.

Саме за допомогою методу «Джигсоу» легко організувати самостійне і глибоке вивчення досить складного матеріалу. Учні самі знаходять відповіді на запитання і готуються виступити в ролі учителя. До того ж, працювати мусять сумлінно, адже від кожного з них залежить успіх групи та рівень щойно засвоєних знань.

22. «Поміч»

Ця стратегія дає змогу учневі відстежувати своє розуміння прочитаного. Учителю необхідно ознайомити учнів з маркувальними знаками і запропонувати їм під час читання ставити їх олівцем на полях тексту. Цей прийом вимагає від учнів не пасивного читання, а активного й уважного. Він зобов'язує не просто читати, а вчитуватися в текст, відстежувати власне розуміння в процесі читання тексту або сприйняття будь-якої іншої інформації. На практиці **учні** пропускають те, що не розуміють, а в цьому випадку маркувальний знак «?» зобов'язує їх бути уважними і відзначати незрозуміле. Цей прийом можна використовувати на будь-яких уроках.

Орієнтовні позначки:

«V» — це я знаю;

«+» — нова інформація;

«-» — суперечить тому, що мені відомо;

«?» — незрозуміла інформація.

Потім діти заповнюють таблицю, коротко записавши до неї виділені на першому етапі положення. Отже, кожний учень виокремлює інформацію, яку він знав до уроку, отримав на уроці, яка для нього є незрозумілою. Школярі вчать читати вдумливо, виділяти ключові поняття, класифікувати отриману інформацію, формулювати своїми словами думки автора, побачити, що кожний сприймає одну й ту саму інформацію по-різному.

Щоб організувати діяльність, потрібно написати позначки на дошці, пояснити, що вони означають. Діти мають прочитати текст і поставити подібні позначки на полях. На кожний абзац тексту — 1-2 позначки. Після читання вони заповнюють таблицю в зошиті й обговорюють результати в класі. Під час обговорення учні вчать формулювати свої висновки щодо навчального матеріалу.

Після завершення читання тексту варто запропонувати дітям скласти таблицю позначок для впорядкування інформації.

«V»	«+»	«-»	«?»

Учитель може перевірити таблицю в зошиті учня

23. «Сітка Елвермана»

Стратегія спрямована на організацію дискусії в класі й формування в учнів чіткої позиції щодо обговорюваних проблем на рівні дібраних ними аргументів. Вчитель формує проблему, над якою працює клас. Для організації роботи учням доречно користуватися таблицею.

Так	Проблема	Ні

У двох стовпчиках «Так» і «Ні» фіксують аргументи, що схвально або заперечно відповідають на проблему. Кожний учень робить свій висновок щодо поставленої учителем проблеми.

Стратегія має на меті допомогти вчителю організувати у класі дискусію, а учневі — з'ясувати питання, що винесено на розсуд. Застосовується під час аналізу художніх творів, зокрема під час аналізу художнього тексту.

Учні мають аркуші з клейкою основою, на яких записані їхні імена та прізвища. Діти виходять до дошки та наклеюють їх відповідно до власних переконань. Далі вчителю можна об'єднати учнів класу у групи (три) й організувати диспут із цього запитання.

Головним є те, що учні можуть вільно висловити та відстояти свою думку, спираючись на певні факти; можуть під час диспуту змінити думку й перейти в іншу групу, не боячись бути висміяними чи засудженими.

Методика цікава ще й тим, що її можна використати як на початку вивчення теми, так і під час підбиття підсумків, а потім порівняти та проаналізувати, як змінилася загальна думка класу. Цей вид роботи допомагає учням знайти аргументи і «за», і «проти», що сприяє глибшому розумінню питання, вихованню толерантності, терпимості до переконань інших учнів, що не відповідають особистим.

24. «Карусель»

Стратегію використовують як підсумок зробленого й зрозумілого учнем чи групою учнів на уроці. На чистому аркуші вчитель записує запитання. Кількість аркушів залежить від кількості запитань, які вчитель виділяє як найважливіші, що розглядалися на уроці. Учні об'єднуються у групи. Їхня кількість відповідає кількості аркушів із запитаннями. Кожна з груп отримує по одному аркушеві. Учні в групах обговорюють запитання. На аркуші під запитанням вони записують відповідь. Згодом аркуш складають таким чином, щоб відповідь була схована, а залишається тільки запитання й місце для відповіді на нього. У такому вигляді групи обмінюються аркушами.

Робота повторюється, тільки з іншим запитанням. Приховану відповідь попередньої групи відкривати заборонено. Так триває, доки аркуш не повертається до групи, яка першою дала на нього відповідь. Після цього групи дізнаються про всі відповіді, ознайомлюють з ними весь клас. Учитель підсумовує роботу, звертаючи увагу або на відмінності розуміння питань, або приближену до однієї відповідь, запропоновану різними групами. Застосовують на етапі закріплення нових знань. Стратегія є ефективною формою для проведення етапу рефлексії.

Метод «Карусель» сприяє одночасному залученню всіх учнів до активної роботи з різними партнерами. На уроці читання можна об'єднати дітей у два кола для обговорення будь-якої гострої проблеми з двох різних позицій або для інтенсивної перевірки обсягу й глибини наявних знань.

На уроці математики і мови зручніше об'єднати дітей за варіантами. Учні, які сидять за I варіантом, будуть нерухомими («бережок»), в учні, які сидять за II варіантом, — рухомими («струмок»). Учні I варіанту мають картки із запитаннями, наприклад, за темою «Будова слова» або «Таблиця множення числа 8 і ділення на 8».

За сигналом учителя учні II варіанта переміщуються на одну парту вперед через певний проміжок часу, що відводиться для їхнього спілкування між собою у змінних парах. Кожен учень-«струмок» має відповісти на 6 запитань. Потім учні міняються місцями і дискусія триває.

25. «Вільне письмо»

Ця стратегія допомагає зібрати докупи свої думки через записування їх без зупинки. Для роботи виділяють 5-10 хв уроку. Протягом цього часу учень записує думки щодо визначеної теми, не відриваючи ручки від аркуша паперу чи зошита. До уваги не беруть помилки, стиль. Суть роботи полягає у тому, щоб допомогти учням зафіксувати свої емоції, не соромлячись їх.

Стратегія «вільного письма»

1) Учні отримують одне питання, що стосується суті всієї теми, проблеми, тексту.

- Записати епізод, що найбільше запам'ятався, зазначити, чим саме;
- записати питання, що виникло під час опрацювання матеріалу, але не було з'ясоване під час уроку;
- описати власне розуміння теми, поняття.

2) Письмо в малюнках.

Учні намагаються намалювати те, що хотіли сказати під час опрацювання матеріалу.

3) Речення з відкритою кінцівкою.

Учням пропонують завершити речення, початок якого читає вчитель.

Можна використовувати на різних етапах уроку. Так, підбиваючи підсумок уроку, учитель роздає учням картки-опори з такими незакінченими реченнями:

— Я сьогодні зрозумів, що...

— Я на уроці навчився...

— Тепер я знатиму, що...

— Я замислився над тим, що...

4) Записати текст своїми словами.

5) Мовчазне письмо.

Обирають найбільш цікаву тему для дітей або матеріал, що потрібний у подальшій роботі для розв'язання проблем.

6) Письмо в різних формах.

Обирають тему і по-різному описують, залежно від вибору адресата.

7) Скласти резюме.

8) Поділися думками.

9) П'ятихвилинне есе за опорними словами.

Есе як метод формування критичного мислення — це написання тексту у довільній формі. Використовують наприкінці уроку, щоб допомогти учням краще зрозуміти свої думки з вивченої теми і надати можливість учителю

краще зрозуміти, як діти засвоїли матеріал. Учитель просить учнів дати відповідь на певне питання і записати одне запитання, що у них виникло. Учитель може використати цей матеріал для планування наступного уроку.

Можна розпочинати наступний урок із есе, що написали учні на попередньому уроці. Це буде краще, ніж усне опитування, оскільки дає змогу визначити рівень засвоєння матеріалу кожним учнем.

Завдяки есе учні глибше усвідомлюють проблему і власний внутрішній світ під час її розв'язання, розширюють та вдосконалюють кругозір, збагачують словниковий запас, удосконалюють усне і писемне мовлення.

Переваги цього виду роботи в тому, що учні працюють колективно, ураховуючи всі думки й обираючи кращі. Вони не зупиняються й не витрачають час на розділові знаки та шліфування окремих висловів, що дає змогу не загубити цікаву живу думку. Те, що пишеться легко, невимушено, підсвідомо, лине з глибини душі й серця, а не вимучується простим добиранням слів і висловів, позбавлених барв, обскубаних і вихолощених. Однак ця практика вимагає, щоб навчання письма містило низку циклічних процесів. Учитель має бути готовим не зважати на граматичні та орфографічні помилки, відкрито підтримувати того, хто пише — нехай не цілковито, але спочатку безумовно, щоб учні без остраху аналізували свої творіння. Нехай поверхнева структура цих текстів сповнена граматичних помилок та потрібно дивитися глибше, усвідомлюючи сутність ідей, закладених у тексті.

Отже, ця стратегія надає значну увагу формуванню здібностей викладати свої думки на письмі. Прийоми, пов'язані з розв'язанням цієї проблеми, дають змогу організовувати, оформляти та ініціювати процес мислення учня, а отримані результати можуть бути матеріалом для діагностування вчителем цього процесу.

26. Щоденник подвійних нотаток

Методика допомагає читачам тісно пов'язати матеріал тексту з власним досвідом. Стратегія надає можливість учням поміркувати над текстом, дискутувати, викладати власні думки на папері, ставити собі запитання під час читання, пов'язувати матеріал зі своїм життєвим досвідом.

Методику можна використовувати під час роботи з художнім текстом, на етапі уроку, коли з'ясується особистісне ставлення учня до прочитаного. Для того щоб оформити щоденник подвійних нотаток, необхідно провести вертикальну лінію посередині чистого аркуша паперу. Ліворуч слід записати епізод або якийсь образ із тексту, що уразив найбільше, можливо, нагадав щось із власного досвіду, здивував. Праворуч від лінії необхідно прокоментувати цей абзац: що саме в цій цитаті примусило її записати? на які думки вона нашттовхнула? які запитання вона викликала?

У своєму щоденнику слід скласти хоча б три-чотири записи подвійних нотаток. Після цього можна вдруге переглянути текст і зробити ще які-небудь нотатки. Читання з паралельним нотуванням у щоденник може тривати 20 хв.

Після читання доречно прокоментувати. Охочі діляться своїми коментарями в порядку їх виникнення за текстом, починаючи з тих, що стосуються початку тексту. Потім слід поставити кілька «загальних» запитань. Перша перевага таких запитань у тому, що вони примушують учнів сприймати текст як одне ціле. Друга — у тому, що можна ставити щоразу той самий набір запитань, отже, учень звикне очікувати саме їх і міркувати так, як вимагали б від нього ці запитання. Не обов'язково ставити всі запитання. Можна поставити 3-4 такі запитання.

Орієнтовні запитання

- Що ви запам'ятали з цього тексту?
- Про що ви розмірковували під час читання?
- Яке найважливіше повідомлення в цьому тексті?
- Які запитання цей текст залишив без відповіді?
- Якби це написали ви, що би ви змінили?

Ця методика вчить учнів ставити запитання й відповідати на них; глибоко розуміти та аналізувати текст, пропускаючи кожен фразу, кожне речення «через себе», через особисте розуміння, що, у свою чергу, поліпшує сприйняття, запам'ятовування та полегшує вивчення матеріалу.

27. Діалог

Спільний пошук усіма групами узгодженого розв'язання однієї проблеми, що відображено в заключному тексті, таблиці, схемі. Після обговорення проблеми кожна група створює власний текст, таблицю, схему, які спікер записує на дошці або аркуші паперу. Спеціальна група експертів, що також готує свій варіант відповіді, узагальнює й пропонує кінцевий варіант для всього класу. Його записують у зошити. За сценарієм відбувається «конкурс», де кожна група прагне створити кращий зразок виконання завдання. Експерти оцінюють і текст, і його захист.

28. Синтез думок

Аналогічна до попередньої стратегії початкова фаза, але групи не роблять запису на дошці, а передають свої узагальнення в інші групи по колу, які додають своє та підкреслюють те, з чим не погоджуються. Опрацьовані аркуші експерти порівнюють із власним варіантом, складають звіт і виносять на загальне обговорення.

29. Стратегія «Доповідач — респондент»

Учитель пропонує учням прочитати текст і запам'ятали його.

Двоє учнів виходять до дошки. Один переказує зміст прочитаного, а другий уважно слухає. Потім усе, що було пропущено, показує за допомогою рухів, жестів, міміки. Перший учень намагається доповнити розповідь тим, що ще не було сказано.

30. Спрямоване читання

Метод дає змогу спрямовувати учнів при самостійному читанні (мовчки) за допомогою запитань. Читаючи твір по кілька абзаців, учні шукають відповіді на поставлені запитання. Читають із зупинками, обговорюючи прочитане. Ці запитання можна залишити для перевірки домашнього завдання на наступний урок.

31. Карта персонажів

Під час виконання цього завдання застосовують графічний організатор, що має на меті допомогти учням проаналізувати головних персонажів. Цей метод допомагає школярам записати риси героїв і графічно зобразити їх з метою порівняння та протиставлення. Учитель записує на дошці імена головних героїв твору, а в овалах учні записують характерні риси героїв. Потім від кожного овалу креслять прямокутники, у яких словами із тексту підтверджують свою думку.

32. Семантична карта

Під час виконання цього завдання застосовують графічний організатор, щоб побачити, які в учнів виникають асоціації стосовно ключового поняття художнього твору. Наприклад, під час роботи над казкою М. Трублаїні «Про дівчинку Наталочку та сріблясту рибку», вчитель у центрі дошки креслить овал, у якому записує слово «рибка». Діти висловлюють свої знання, ідеї щодо цього поняття, а вчитель записує їх на дошці навколо слова «рибка».

33. Складання кластера.

Кластер можна використовувати на різних етапах уроку. На стадії актуалізації — для стимулювання розумової діяльності школярів. На стадії осмислення — для структуризації навчального матеріалу. На стадії рефлексії — для підбиття підсумків того, що учні вивчили. Ця стратегія критичного мислення може бути використана для організації індивідуальної та групової роботи як в класі, так і вдома. Зміст її полягає в спробі систематизувати знання з певної проблеми. Кластер — це графічна організація матеріалу, що показує смислові поля певного поняття. Слово «кластер» у перекладі означає «пучок», «сузір'я». Складання кластера дає змогу учням вільно і відкрито розмірковувати з приводу будь-якої теми. У центрі аркуша записують ключове поняття, від нього накреслено стрілки-промені в різні боки. Вони сполучають це слово з іншими, від яких, у свою чергу, «промені» розходяться далі. Використання стратегії «кластер» надає необмежені можливості для «гри» з інформацією.

34. Переплутані логічні ланцюжки

Учні інтегрують власні ідеї з ідеями, викладеними в тексті для того, щоб перейти до нового розуміння. З-поміж написаних на дошці цитат учні мають обрати правильні й неправильні твердження. Знак «+» вони ставлять там, де правильне твердження, і знак «-» там, де, на їхню думку, воно хибне. Твердження записує вчитель на дошці на початку уроку. Після читання тексту, на стадії осмислення, учні обговорюють свої результати в групі або в парі, уточнюють і виправляють неправильні відповіді. На стадії рефлексії за кожним твердженням можна поставити додаткові запитання.

35. Ручки всередині

Цей метод — різновид роботи учнів у групах. Після того як учні отримають завдання для роботи в групі, кожен учень висловлює власну позицію або розв'язує свій приклад, кладучи після цього ручку в центр столу. Після цього він не може говорити чи писати, поки всі не висловлять власні думки або не обчислять вираз. Якщо учневі нічого сказати або він не може обчислити вираз, то просто кладе свою ручку в центр столу і каже: «Пропускаю».

Описана організація роботи в групі позбавляє можливості доповнювати виконану роботу, що часто роблять учні, почувши відповіді дітей інших груп.

36. Вісім квадратів

Ця методика є корисним інструментом для збирання інформації. Учні дають аркуш паперу, розділений на вісім частин. У кожній частині аркуша зазначено, яку інформацію необхідно отримати. Діти рухаються класом і шукають однокласників, які можуть записати своє ім'я в певному квадраті. Так вони заповнюють усі квадрати. Далі учні презентують цю інформацію в загальному колі. Учень, якого викликають, має назвати ім'я та повідомити відповідні дані зі своїх записів. Дитина, чие ім'я зазначено у квадраті, повідомляє наступний фрагмент інформації. Кожного учня можна викликати тільки один раз.

(Підготовлено за матеріалами періодичних видань)